

Ang Lugar ng Wala sa Lugar: Pagtuturo ng Pagtula at Malikhaing Pagsulat sa Hayskul

Allan Popa

Ano nga ba ang naituturo kapag itinuturo ang tula? Napanghahawakan ba ang kaalamang naipapasa sa proseso ng pagbabasa ng tula? Naituturo ba ang pagsulat ng tula? Nasusukat ba ang pagkatuto sa disiplina ng pag-aral sa kasiningan ng tula?

Ilan lamang ito sa mga suliranin na madalas kong pag-isipan kapag naghahanda ng mga aralin bilang guro ng panitikan at pagsulat sa unibersidad. At makaraan ang mahigit labimpitong taon ng pag-aaral at pagtuturo ng tula, tila lalo akong nahihirapang makahanap ng tiyak na kasagutan sa mga tanong na ito.

*

Sa halip na direktang sagutin ito, nais kong ihain ang talinghagang nakapaloob sa kuwento ni Tuglibong ng mga Bagobo sa Mindanao na tinalakay ng kuwentista at kritikong si Rosario Cruz-Lucero sa kanyang sanaysay na "The Music of Mortar-on-Pestle." Ayon sa mito, sa panahong iyon sa simula ng daigdig, mababa pa ang langit at araw. Upang makasilong sa tindi ng init, tulad ng nararanasan natin ngayon, nagtatago ang mga ninuno natin sa mga butas at bitak sa lupa. Isang araw, pinagsabihan ni Tuglibong ang araw habang nagbabayo ng palay sa lusong. Mula noon, nagpakataas-taas na ang langit.

Sa pagbasa ni Lucero, si Tuglibong ang lumikha sa daigdig na kinamulatan natin sa pamamagitan ng pangangatuwiran at sa saliw ng musikang nilikha ng pagbabayo ng palay. Kung pagbabatayan ang imaheng ito, maaaring sabihin na sa ating kultura, magkakawing ang pangangatuwiran, paglikha ng musika, at ang mga gawaing pang-araw-araw tulad ng paghahanda ng makakain. Hindi tiwalag ang sining sa gawain ng pag-iisip at paghahanapbuhay. Ang paglikha at paggawa ay magkatambal. Sa katunayan, tinatakpan ng tabla ng mga Bagobo ang lusong na ginagamit nila sa pagbabayo upang gawing bolang bolang, ang kanilang katutubong tambol. Sa ganitong paraan, sa tuwing hinahampas ng mga Bagobo ang kanilang

bolang bolang umaalingawngaw pa ang paglikha ni Tuglibong sa isang kaayusan ng mundo na higit na maalwan at makatuwiran para sa susunod na salinlahi ng mga Bagobo.

Maaari nating gamitin ang mitong ito upang higit na maunawaan ang lugar ng Malikhaing Pagsulat sa ating sari-sariling komunidad at ang mga kaakibat na hamon nito sa atin, bilang mga guro ng Filipino, na naatasang lumikha ng maalwan at makatuwirang espasyo para sa susunod na salinlahi ng mga manlilikha.

Nang una kong mabasa ang kurikulum sa senior hayskul na nagpapakilala sa Malikhaing Pagsulat bilang kurso sa Filipino ng Humanities at Social Sciences track, gayundin sa pagpapaloob nito sa mga takdang gawain sa iba pang klase sa Filipino, magkahalong tuwa at pangamba ang naramdaman ko. Nasabik ako sa mga posibilidad na inihahain nito sa mag-aaral. Nakikita ko ito bilang mabisang paraan para magkaroon ng sapat na kasangkapan ang estudyante para maisawika ang kanyang mga karanasan. Kaakibat nito mabibigyan siya ng kakayahang mapagmunihan ang lugar niya sa lipunan at maging maláy sa kaugnayan niya sa kapwa at komunidad na kinabibilangan. Higit sa lahat, nakikita ko ito bilang pagkakataon para maipaunawa sa kanya ang halaga ng pananagutan sa mga salitang piniling gamitin sa kanilang susulating mga akda.

*

Hindi kaila sa atin na nabubuhay tayo sa panahong nanganganib ang ating mga estudyante, at maging tayo, na malamon ng mga puwersa ng kalakal na dala ng makabagong pamumuhay. Kahit saan tayo tumingin, nagsusumigaw ang mga produkto sa mga patalastas: "Bilhin mo ako!" o "Ako ang sagot sa mga problema mo!" Napakadaling sumunod sa uso. Kung hindi matatag ang pagkakilala natin sa sarili, posibleng matangay na lamang tayo para bilhin ang susunod na bagong gadget sa pamilihan na nangangako ng mas mabilis at mas madaling serbisyo. Lahat ng gawain ay tila nasa dulo na lamang ng ating mga daliri. Isang pindot lang ang layo o isang marahang haplos lang ang kailangang gawin para maisagawa. Gusto natin mabilis, gusto natin madali. Hindi na tayo marunong maghintay o magpahalaga sa bagal. Maraming mga lunan ng komersiyo na nagpapalimot sa atin sa realidad na kinakaharap at nag-aanyaya na takasan ito. Sa ngayon, ang kulturang popular at mass media na ang kumokontrol sa atin at napagkukuhaan ng mga salaysay na humuhubog sa ating mga buhay.

Sa harap ng ganitong realidad, naisip ko na maaaring magsilbing sanggalang ng mga mag-aaral ang kasanayan sa Malikhaing Pagsulat laban sa ganitong mga puwersa ng kalakal. Para sa akin, maaaring magbigay ang pagtula ng ahensya o kakayahan sa isang tao, lalo na sa kabataan na nasa sangandaan ng pagpapasya sa magiging direksyon ng kanyang buhay, para pag-isipan ang sarili niyang kalagayan. Sa halip na iayon ang sariling buhay sa padron ng mga simplistikong kuwentong

napapanood sa telebisyon o pelikula, mabibigyan siya ng pagkakataon para hubugin sa anyo ng isang salaysay ang sariling mga karanasan nang may paggalang sa komplikado nitong kalagayan. Sa pagsasawika niya sa papel ng mga alaala at guniguni, nakikita niya itong hiwalay sa kanya at posibleng maging obheto ng pagmumuni at pagsusuri. Napakahalagang hakbang nito para maging maláy sa sarili ang estudyante at kaakibat nito ang kamalayan sa kontekstong kinapapalooban na humubog sa kanyang sarili. Sa proseso ring ito, posibleng mapahalagahan ng mag-aaral ang bisa ng anyo sa isang akda. Kung paano umaayon, halimbawa, ang hubog ng tula o maikling kuwento, hindi lamang sa hubog ng karanasang itinatanghal dito, kundi sa hubog ng kaisipang ipinaunawa ng akda. Ang mga ito ay maaaring magbigay sa estudyante ng mas matibay na pundasyon sa pagtatakda niya ng direksyon ng kanyang buhay na posibleng sumalungat o tumutol sa inihahaing kalakaran ng kasalukuyang lipunan.

Aminado akong napakaambisyoso at napakamapangarapin ko kung aakalain ko na magiging ganoon kadali lang ang katuparan ng mga hangaring ito. Kailangang maging mulat sa katotohanang posibleng hindi handa ang maraming guro na magturo ng Malikhaing Pagsulat. Iilan lamang talaga sa atin ang may karanasan sa pagtuturo nito o may karanasan mismo sa pagsulat na malikhain. Bukod dito, nakasalalay ang epektibong pagtuturo ng mga kasangkapan sa pagsulat ng tula, maikling kuwento, sanaysay o dula sa pag-unawa ng bisa ng mga kasangkapang ito sa binasang mga akdang pampanitikan. At dahil salita ang pangunahing materyal sa pagbubuo ng mga akda, kailangan ding taglay ng mag-aaral ang sapat na kasanayan para tuklasin ang posibilidad ng wika na maisaakto ang mga karanasang nais niyang ibahagi. At alam nating posibleng sa puntong ito ng kanilang pagkatuto, taliwas sa mga hangarin at potensyal ng Malikhaing Pagsulat ang baon-baon nilang kaalaman sa wika at panitikan.

*

Para linawin ang ibig kong sabihin, gusto kong iharap sa inyo ang dalawang anyong pampanitikan na kilalang-kilala na natin mula pagkabata at pinapalagay na nalubos na ang potensyal sa pagtuturo ng katutubong panitikan. Nais kong ipakita na posibleng nakaugat sa maling paraan ng pagtuturo at maling akala tungkol sa dalawang maikling anyo ng tulang ito ang malaking suliranin natin sa panitikan at malikhaing pagsulat. Ang tinutukoy ko ay ang bugtong at salawikain.

Paano nga ba itinuturo ang dalawang anyong ito sa elementarya? Ang una, pinahuhulaan. Ang huli, ipinahahayag ang hatid na aral. Totoo naman na ito ang silbi ng dalawang anyo ng tulang ito: ang sagutin at ang magpatanda ng aral. Pero kung ganito kasimple ang paraan ng pagpapaunawa sa bisa nito, may mga taglay na potensyal ang bugtong at salawikain na hindi nalulubos.

Dahil mabilisang pagsagot ang binibigyang diin sa pagpapabugtong, para

makakuha ng mataas na marka sa araling ito, maraming estudyante ang pinipiling sauluhin ang mga bugtong at ang kaukulang sagot. Sa ganitong paraan, hindi talaga natutupad ang buong layunin ng bugtungan. Pangunahin dito ang pagpapaisip sa sagot. Kung saulado ang sagot, hindi na nag-iisip ang mag-aaral. At dahil limitado lang talaga ang bilang ng mga bugtong na naipapakilala sa mga estudyante, madali silang sauluhin. Ngunit taliwas dito, nakatuon sa proseso ang pagpapabugtong sa halip na sa sagot. Kailangang dumaan sa pagtataka, pagdududa, pagtatangkang sumagot, at pagkakamali ang nanghuhula sa bugtong para mapahalagahan niya ito. At may batayan sa estruktura ng bugtong ang nasabing danas na inihahain nito.

*

Sa biglang tingin, tila pareho lang ang kayarian ng bugtong at salawikain. Madalas, may dalawang taludtod, may imahen na itinatanghal at may tugma at sukat. Pero kung susuriing mabuti, magkaiba ang hinihinging tugon ng pandama at isipan sa pagdanas ng magkaibang anyong ito. Paano nga ba nagiging bugtong ang bugtong at hindi salawikain? Bakit humihingi ito ng sagot kahit na hindi naman nasa anyo ng tanong? May kinalaman siyempre ito sa ugnayan ng una at ikalawang taludtod. May anomalya, may kontradiksyon, may tinatawag na kabalintunaan. Ang ibig sabihin, hindi masasangguni sa karanasan ang katunayan ng pahayag sa bugtong. Mayroong bitak sa lohika. Imposible, hindi maaari. Humuhulagpos ito sa pag-unawa. Ngunit sa tulong ng tugma at sukat, na nagbibigay diin at pakiwari ng katiyakan sa ugnayan ng dalawang taludtod, napapaniwala tayong may obhetong tinutukoy kahit na taliwas ang pahiwatig ng mga taludtod sa isa't isa. Kaya naman, inaanyayahan tayong humula, hanapan ng solusyon ang inihaing problema.

Tulad ng ating natutuhan sa ating mga aralin tungkol sa konteksto ng bugtungan, mga bagay na pamilyar sa komunidad na pinagmulan ng bugtong ang paksa nito. Paraan ito ng komunidad para gawing di-pamilyar ang mga bagay na pamilyar na. Ang malikhaing gamit ng wika sa bugtungan ang mabisang paraan para mapahalagahan muli ang mga nakasanayan nang kairalan sa paligid. Sa pamamagitan ng pagpapakita ng nakapaloob na kontradiksyon sa kayarian o kalagayan ng paksa na posibleng di na napag-iisipan, nabibigyang-pansin ang mga katangian na nasasawalang-bahala na. Nasa pagkasariwa ng bugtong ang bisa nito. Kaya nga ayos lang na magkamali sa bugtungan. Ayos lang na maligaw at matiwalag sa pamilyar sa pamamagitan ng wika ng bugtong. Ayos lang na magmukhang tanga. Nasa harap mo lang pala ang pinahuhulaan pero hindi mo inakala. Ito ang bisa ng bugtong, hindi ang maging tama lagi kundi sumuong sa panganib na magkamali. Sa bugtungan, para bang wala sa lugar ang tinutukoy na bagay ng bugtong kaya't nagdudulot ng panandaliang pagkatiwalag sa kaayusan at katiyakan ng kilalang paligid (hangga't hindi nasasagot ang bugtong na muling mag-aangkla sa atin sa mundong pamilyar).

Naniniwala akong hindi dapat pinasasaulo ang bugtong. Sa halip, kailangang ipaunawa ang katangian at kayarian ng bugtong upang anyayahan ang mag-aaral na lumikha ng sariling bugtong na pumapaksa sa mga bagay na pamilyar din sa kanya. At sa ganitong paraan, dadami at dadami ang makabagong mga bugtong dahil hindi ito maaaring ulit-ulitin. Sa ganitong paraan din, natututo ang mag-aaral na maging mapagmasid sa mga bagay sa kanyang paligid na hindi na niya pinahahalagahan upang makabuo ng mahusay na bugtong. Mananariwa ang kanyang pandama sa mga bagay na nakasanayan na.

*

Naiiba naman ang kayarian ng salawikain. May napakalohikal na ugnayan ang dalawang taludtod nito. Madalas na sanhi at bunga. Walang tanong na nabubuo. Hindi bumabagabag. Hindi nag-aanyayang hulaan at sa halip, nag-aanyayang sauluhin tulad ng isang batas. Madali ring masangguni ang karanasan sa paligid para patunayan ang katotohanan ng pahayag. Naaayon sa batas at kilos ng kalikasan ang imahen o penomenong itinatanghal sa salawikain na nagsisilbing talinghaga ng aral sa buhay na nais ipaunawa. Ang bisa ng kariktan ng salawikain ay nasa kapayakan ng pahayag na tila butil ng karunungan. Bahagi ito ng kalinangan ng komunidad na pinagmulan. Hindi makukuwestiyon ang karunungan. Layunin nitong ipakita na may mga katotohanan ukol sa lugar na hindi matitinag, hindi mababago. Kaya't nakapaloob sa estruktura nito ang layuning magpatuloy sa maraming salinlahi. Ang tugma at sukat ay tulong sa pagpapatanda sa aral nito. Dahil nakasalalay sa pagpapatuloy ng pagpapahalagang nagbubuklod sa komunidad ang pagpapatuloy ng mismong komunidad. Ngunit para maging mabisa ang salawikain kailangang may kakayahan din itong pukawin ang pandama katulad sa bugtong. Ang kaisipang nakapaloob sa salawikain ay naipapaunawa sa pamamagitan ng pandama. Ang danas ang patunay ng katotohanan. Hindi lamang ang aral, kundi ang proseso ng pagpapaunawa sa aral pa rin ang kailangang mabigyang diin sa pagtuturo ng bisa ng salawikain bilang maikling tula.

*

Maaaring sabihin ninyo na napakasimple naman ng bugtong at salawikain para ituro pa sa hayskul lalo na sa senior hayskul. Ngunit naniniwala ako na kailangang simulan sa muling pagtuturo ng mga anyong ito ang pagtuturo ng malikhaing pagsulat upang mabuksan ang imahinasyon ng mag-aaral, mapatalas ang pandama at maunawaan ang halaga ng pagsuong sa panganib na magkamali na siyang kalagayan na dapat linangin upang maging malikhaing pagsulat. Maliban dito, sa palagay ko, taglay na ng maiikling anyong ito ang mga pangunahing sangkap sa pagbubuo ng mas mahahabang akda: tula man, maikling kuwento at sanaysay.

Kapag naipaunawang mabuti sa pinakamaliliit na anyo ang komplikadong kayarian ng isang akdang pampanitikan, madali na itong makita sa higit na mahahabang anyo.

Hindi na rin kasi natin napapansin na madalas, batay na rin sa nakasanayan nating pamamaraan ng pagtuturo, tila tanging paghugot o pagpiga ng aral na lamang sa mga akdang pampanitikan ang pinagtutuunan ng pansin sa pagsusuri. Tila ba tinatrato natin ang lahat ng akda, mapatula, kuwento, dula o sanaysay, bilang mga salawikain. Ngunit dapat nating kilalanin na marami sa mga akdang ito ay pabugtong ang pamamaraan ng pagpapaunawa sa kaisipan. May sadyang paggagambala sa daloy ng lohika at may paghamon sa pag-unawa upang mas maipakita ang salimuot ng karanasang itinatanghal. Mahirap lagumin sa aral, mahirap sagutin ang mga nabubuksang tanong, mahirap ipaliwanag. Tulad ng isang bugtong.

Nararapat nating igalang ang kawalang katiyakan na ipinadadanas ng ganitong mga akda. May karunungan naituturo ang salimuot sa paraang hindi tuwiran. Bilang mga guro, paano ba natin matutulungan ang mag-aaral na mapahalagahan ang ganitong katangian ng mga akdang pampanitikan? Sa halip na pakitirin sa pamamagitan ng pagtatanong kung ano ang tiyak na aral na matututuhan sa akda, maaaring itanong sa simula ng talakayan, halimbawa, kung ano ang nakita nila, ano ang naramdaman, ano ang nagtatalong damdamin at kaisipan ang napukaw sa kanila, ano ang mga tanong na nabuo sa kanilang isipan, ano-ano ang mga naitanghal na kabalintunaan, bakit naging mahirap unawain ang akda, ano ang mga sagabal sa lohika, anong mga pamamaraan ang ginamit para gawing masalimuot ang danas ng pagbasa, ano ang bisa ng mga ito sa pagpapaunawa ng kalagayang pantao na itinatanghal sa akda, at bakit hindi madaling humugot ng aral mula sa binasa? Sa ganitong paraan ginagawa nating higit na aktibong mambabasa ang estudyante. Napapamalay natin sa kanya ang lugar niya bilang mambabasa na pagtatagni-tagtiin ang mga bahagi nang may pagkilala rin sa mga bitak nito na hindi ibinibigay ng akda. Ang anumang mahusay na akdang pampanitikan ay nagbibigay ng puwang sa mambabasa para mapamalay sa kanya ang proseso ng pagbubuo ng isipan o pasya sa loob ng isang akda at kakayahan ding magbago ng isip.

*

Ang ganitong dulong sa pagbasa ng panitikan, sa aking palagay, ay posibleng maging mabunga rin sa klase ng Malikhaing Pagsulat kung kaya't nararapat na linangin. Naniniwala ako na kung paano nagbasa ng panitikan ang estudyante, ganoon din siya magsusulat. Kung, halimbawa, nasanay sa paghahanap ng aral sa anumang babasahin, malamang sa hindi, ito rin ang gugustuhin niyang gawin sa kanyang susulatin: ang magbahagi lamang ng aral.

Kung ano ang danas na binigyang pansin sa pagbasa ng akdang pampanitikan ito rin ang maaaring danas na sisikaping likhain din ng nag-aaral na manunulat para sa kanyang mambabasa. Kung napahalagahan niya ang puwang na naibigay sa kanya ng pinahalalagahang akda, maglalaan din siya ng puwang para sa kanyang mambabasa. At bilang guro, para sa akin, napakahalaga ng pagbibigay ng lugar o puwang din sa mga mag-aaral ng Malikhing Pagsulat upang magawa nila ito sa kanilang mambabasa sa pamamagitan ng kanilang susulating akda.

*

Hindi kinakailangang maging manunulat din ang guro ng Malikhaing Pagsulat para maging epektibo at malikha sa silid-aralan ang atmospera na maalwan sa paglikha. Ngunit palagay ko, hinihingi na maging malikhain siya sa kanyang dulog sa pagtuturo.

Ang sariling pagkamalikhain ng guro ay masusubok sa pag-iisip niya ng mga pagsasanay na gagabay at magpapatalas sa kakayahan ng mag-aaral sa pagsulat ng tula. Nakasalalay ito sa matagumpay na pagsasalin ng mga katangian/kasangkapang binigyan ng pansin sa isang partikular na tula sa isang ehersisyo sa pagsulat na gagagad sa mga pamamaraan o anyo pero gagamit ng mga materyal na pamilyar sa danas ng manunulat. Kailangang maging malinaw sa mga tuntunin ang limitasyon na itinatakdang huwag ang akda upang ang mismong hangganan ang magtulak sa mag-aaral para gamitin ang kanyang imahinasyon para makaigpaw sa takda.

Sa paggamit sa mga materyal na pamilyar sa estudyante, maaaring mapatalas muli ang pandama niya at mapukaw ang pagpapahalaga sa mga bagay na nakapaligid sa kanya at hindi na napapansin, tulad ng nagagawa ng paglikha at paghula sa bugtong. Ang mga paniniwala at kalinangang pampanitikan ng komunidad na kinabibilangan ninyo ay maaari ring magsilbing materyal. Halimbawa sa pagsulat ng tula, ang mga pamahiin, mga bugtong at salawikain ay maaaring gamitin sa makabagong paraan kung itatabi ito sa iba pang kalagayang pantao o isyu sa komunidad. Ang mga kuwentong bayan o alamat ay hindi lamang kailangang tipunin mula sa matatanda kundi maaari ring gamitin sa paglikha ng bagong mga akda upang kumatawan sa kasalukuyang kalagayan ng mga tao sa komunidad. Maging ang mga recipe ng pamilya at mga alituntunin sa katutubong laro ay maaaring magbigay ng estruktura sa isang kuwento o tula.

Ngunit kailangang makaisip ng mabisang ehersisyo o alituntunin na may malinaw na hangganan na gagalawan ng manunulat sa pagsulat. Hindi kinakailangang kilalanin sa alituntunin ang mga elemento o matulaing pamamaraan na kailangang gamitin sa ehersisyo. Hindi kailangang maging maláy ang nagsusulat sa mga kumbensiyon dahil posible itong maging sagabal sa paglikha. Sa halip, maaaring kilalanin na lamang ang mga kasangkapang ginamit pagkaraan ng pagsulat ng unang burador at isaalang-alang na lamang ang pagpapatalas ng bisa ng

mga ito sa proseso ng rebisyon.

Ang paggamit ng materyal na lokal at makahulugan sa komunidad na kinabibilangan ng mag-aaral ay isang paraan, para sa akin para maisawika niya ang kaugnayan o kawalang kaugnayan niya sa kanyang lugar. Magbibigay ito ng kamalayan sa sarili na nakaugat sa partikularidad ng kanyang lunan: ang kaligiran, ang ugnayang pantao sa araw-araw, at ang namamayaning mga pagpapahalaga sa kanyang komunidad. Sa ganitong paraan bumabalik ang talinghaga ng musika ng pagbabayo sa lusong ng mga Bagobo, na nagpapamulat na hindi tiwalag ang paglikha sa pang-araw-araw na pamumuhay ng mga tao sa komunidad na kinabibilangan ng manunulat.

*

Nais kong ihain ang isang tula na naging lunsaran ko sa pag-iisip ng ehersisyong nagsilbing hulmahan ng mga estudyante sa kanilang sariling pagtula. Gumagamit ito ng materyal na nariyan na at pamilyar sa mag-aaral, ang paggawa ng sariling laruan.

Habilin sa Saranggola

ni Mesandel Virtusio Arguelles

Sa pag-imbulog mo'y huwag kalimutan
ang mga kamaong nagkayas-kawayan
saka bumalangkas sa iwing kawayan;

nagpulon ng nylon sa sambasyong lata,

nagtiis sumipol, tumakbo sa linang,
nagbilad sa araw, nagtaboy sa ulan,
nagtalang sa parang, maitaas ka lang.

Ang Gawain

Sa pagsasanay na ito, gagamit ang mag-aaral ng "found text" sa pagsulat ng tula.

Layunin

Makasulat ng tulang nasa anyo ng alituntunin para maunawaan kung paanong puwedeng magtaglay ng damdamin ang isang tila obhektibong sulatin para magpahiwatig ng kalagayan ng isang tao.

Materyales

Kopya ng tulang "Habilin sa Saranggola" ni Mesandel Virtusio Arguelles, isang "instructional" na teksto kagaya ng recipe o mga hakbang sa pagbuo o paggawa ng isang bagay.

Mga Alituntunin

1. Ilang mga tanong na posibleng pagsimulan ng talakayan tungkol sa tulang "Habilin sa Saranggola."
  - a. Sino ang nagsasalita sa tula? Ano ang kanyang edad? Anong mga detalye sa tula ang nagpapahiwatig nito?
  - b. Sino ang kanyang kinakausap? Ano ang damdamin niya sa kausap?
  - c. Ano-ano ang mga katangian ng saranggola? Gaano ba kahirap gumawa at magpalipad nito? Ano ang naipapahiwatig sa pag-iisa-isa ng persona sa proseso ng paggawa ng saranggola?
  - d. Ano ang habilin? Ano ang konotasyon nito?
  - e. Mayroon bang kontradiksyon sa damdamin ng persona at sa katangian ng kanyang kausap at ginagawa? Ano ang naipapahiwatig nito tungkol sa kalagayan ng isang bata at ang kaugnayan niya sa laro?
2. Ipalarawan sa mga kalahok ang anyo ng tula. Idirekta ang kanilang pansin sa epekto sa tula ng iisang pangungusap na ginamit para maisalaysay ang buong proseso. Pag-usapan din ang pagkakahati-hati ng tula sa mga saknong at kung ano ang epekto nito sa pagkakaunawa nila sa ipinahahayag ng tula.
3. Tanungin ang mga kalahok kung ano-anong mga laro ang kinahiligan nila noong bata. Pag-usapan kung ano ang pakiramdam kapag naglalaro at kung paano nabubukod at nauugnay ang gawaing ito ng bata sa mundo sa kanyang paligid. Ipakita rin kung gaano kaseryoso ang laro sa isang bata, kung gaano katindi ang atensyon at emosyon na ibinubuhos niya sa aktibidad.
4. Magpahanap ng anumang interesanteng nakasulat na alituntunin sa mga libro, diyaryo, magasin, o internet. Puwede ring magpalista ng alituntunin na alam nila. Pag-isipin sila ng persona na may natatanging karanasan na pinagdadaanan na maaaring gumawa ng bagay na tinutukoy sa alituntunin.
5. Himukin ang mga kalahok na gumawa ng tula mula sa punto de bista ng piniling persona gamit ang wika ng nakasulat na alituntunin. Tiyakin na sa prosesong

ilarawan, maipapahiwatig ang damdamin at kalagayan ng nagsasalita nang hindi direktang sinasabi. Hindi kinakailangang gamitin ang lahat ng pahayag sa alituntunin. Piliin lamang ang mga mapagpahiwatig na detalye. Kailangan ding gawing masinsin ang wika. Puwedeng gamitin ang taludturan para lumikha ng ambigwidad. Ipaalala na kailangang panatilihin ang obhektibong tono, pautos na pahayag, at pagkakasunod-sunod ng mga hakbang ng alituntunin.

Tala sa Guro

Maaaring maipaunawa sa modyul ang ilang elemento ng tula katulad ng objective correlative, persona, apostrophe, tone, cataloguing, narration, description, diction, at imagery.

Nakalaang Panahon

Isang oras, na mahahati sa 30 minuto para sa talakayan ng tula at 30 minuto para sa pagsasanay sa pagsulat.

*

Narito naman ang dalawang tula ng mga estudyanteng tumugon sa pagsasanay:

(Sa Tali Ika'y Ginapos)

ni David Jonathan T. Orfiano

Sa tali kita'y ginapos
sabay hagsis at pinaikot
tuwang-tuwang pinanonood
hanggang ika'y tumumba't lumuhod
sa pagtigil ay muling pinulot
at paulit-ulit na pinaikot

Eroplanong Papel

ni Erma P. Rivera

Pinilas, pinunit
aking munting obra
sa paggawa sayo'y aki'y gamay na.
Igihang mabuti ang iyong paglipad
nang maging maayos ang iyong
pagbagsak.

Ang paglikha ng ehersisyo sa pagtula para sa ating mga mag-aaral ay tila paglikha ng lugar para sila lumikha. Ang pag-iisip ng hanggahan na magtatakda sa espasyong ito ay nangangailangan ng pagkamalikhain: may sapat na puwang para maipahayag nila ang sariling kaisipan at damdamin, maalwan para makapagliwaliw din ang imahinasyon, ngunit kailangang may hindi rin matinag na mga kahingian para may matulak sila para maging malikhain at gumabay rin tungo sa pagpapaunawa ng isa o higit pang aspekto ng pagtula. Para itong pagtatayo ng mga sagabal na makatutunggali ng kanilang isipan upang makahanap ng naiibang paraan ng pagdulog sa suliraning kinakaharap nila sa pagpapahayag ng kanilang pagsusumikap na umunawa sa karanasang nais ipahayag sa tula.